

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

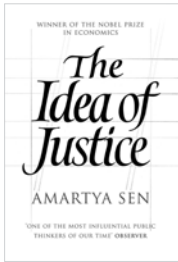
Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Amartya Sen
The Idea of Justice

Allen Lane | 2009 | 496 pp. | £ 15,28 | ISBN 9781846141478

Gerechtigheid: het idee dat nooit af is

door *Paul Schenderling*

Student Economie & Bedrijfseconomie aan de
Erasmus Universiteit Rotterdam.
E-mail: p.schenderling@gmail.com

Er was eens een jongeman te voet op reis ergens in de Verenigde Staten. Het was druk op straat. Plotseling werd de jongeman aangereiden door een voorbijsnellende auto. Bloedend en schreeuwend van pijn viel hij langs de kant van de weg neer. Uit de toegestroomde menigte kwam een dokter naar voren. Hij hurkte neer en begon de jaszakken van de jongeman te doorzoeken. Toen de dokter geen verzekeringspasje kon vinden zei hij: 'Sorry, deze man kan ik niet helpen!' Kort daarna kwam er een senator voorbijgelopen. Toen hij hoorde hoe de dokter had gehandeld, pakte hij een zeepkist, ging erop staan en hield een vlammend betoog: 'Dit kan toch niet waar zijn? Ons gezondheidszorgstelsel moet drastisch hervormd worden!' De senator was nog niet uitgesproken of er kwam een journalist aangerend. Buiten adem pakte ze haar microfoon uit haar tas, ging op haar knieën naast de jongeman zitten en vroeg: 'Jongeman, kun je vertellen

wat er door je heen ging toen dit allemaal gebeurde?' De jongeman was niet in staat om iets te zeggen. Het bloed bleef stromen. Terwijl de journalist zich tot de senator wendde en terwijl de menigte politieke leuzen scandeerde, kwam er een oude man uit de menigte tevoorschijn. Met moeite hurkte hij neer, gaf de jongeman een provisorisch verband met zijn sjaal en sleepte de jongeman naar zijn auto om hem naar de dichtstbijzijnde privékliniek te brengen.

* * *

Deze moderne parabel zou door Amartya Sen opgeschreven kunnen zijn in zijn nieuwste boek *The Idea of Justice*, dat ik hier bespreek. De parabel laat namelijk op pijnlijke wijze zien welke discrepantie er kan bestaan tussen institutionele gerechtigheid, zoals opgenomen in allerlei statuten, en de gerechtigheid die daadwerkelijk tot stand komt. Exact dit onderscheid tussen wat Sen *niti* (Indiase term voor institutionele gerechtigheid) en *nyaya* (Indiase term voor gerechtigheid die als resultaat terug te zien is in de levens van mensen) noemt, staat centraal in dit omvangrijke politiek-filosofische werk. Laten we, voordat we verder ingaan op de inhoud van het boek, kort kennismaken met Amartya Sen.

B
O
E
K
E
N

Amartya Sen (1933), geboren en opgegroeid in India, is een vooraanstaand econoom en filosoof, die al ruim veertig jaar op indrukwekkende wijze ethiek en economie met elkaar weet te verbinden. Al vanaf 23-jarige leeftijd is Sen als hoogleraar verbonden geweest aan talloze prestigieuze universiteiten in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en India. In 1998 won hij de Nobelprijs voor de Economie voor zijn onderzoek op het gebied van welvaartstheorie. Verder is hij bekend vanwege zijn gezaghebbende bijdragen aan armoede- en ontwikkelingsstudies. *The Idea of Justice* geldt als de synthese van de ideeën die Sen gedurende zijn loopbaan heeft ontwikkeld.

* * *

Het boek kan worden samengevat aan de hand van drie kernpunten, die Sen telkens vanuit verschillende invalshoeken belicht, namelijk: (1) het idee dat wij ons moeten focussen op het terugdringen van ongerechtigheid en niet op het bereiken van perfect rechtvaardige instituties; (2) het idee dat sociale gerechtigheid benaderd moet worden met behulp van de concepten *impartial spectator* en *social choice theory*; en (3) het idee dat *capabilities* de maatstaf moeten zijn waaraan sociale gerechtigheid afgemeten wordt. Ik zal deze punten achtereenvolgens behandelen.

Het eerste kernidee van Sen is in feite niets minder dan een directe aanval op Sens vriend, leermeester en oud-collega John Rawls (1921-2002) en diens standaardwerk *A Theory of Justice*. Het kernidee van Rawls' benadering van gerechtigheid is het zogenaamde institutioneel transcendentalisme. Dit houdt in dat een groep mensen met behulp van de beroemde *veil of ignorance* een sociaal contract opstelt, waarin perfect rechtvaardige instituties en een bijbehorende set van *primary goods of justice* worden gedefinieerd. Het belangrijkste bezwaar dat

Sen hiertegen heeft is dat perfect rechtvaardige instituties noch realistisch noch adequaat zijn.

Sen toont dit aan met een treffend voorbeeld: stelt u zich eens voor dat drie kinderen ruziemaken om een fluit. Het eerste kind claimt de fluit op grond van het feit dat hij als enige in staat is om de fluit te bespelen. Het tweede kind eist de fluit op omdat zij als enige straatarm is en geen ander speelgoed heeft. Het derde kind maakt aanspraak op de fluit omdat hij de fluit ooit zelf gemaakt heeft. En stelt u zich nu eens voor dat een libertair (zeg: Nozick), een utilitarist (zeg: Bentham) en een socialist (zeg: Marx) over deze kwestie zouden discussiëren, zou er dan ooit overeenstemming bereikt worden? En stel dat deze mensen al overeenstemming zouden bereiken over perfect rechtvaardige instituties, zou dit dan garanderen dat er ook daadwerkelijk rechtvaardige uitkomsten zijn op lokale, nationale of globale schaal? Sen beantwoordt beide vragen – terecht, wat mij betreft – ontkennend. Onwillekeurig legde ik de associatie met het gezegde *fiat iustitia et pereat mundus*: 'Laat er [lees: transcendentale] gerechtigheid zijn, ook al vergaat de wereld.'

Dus stelt Sen: 'We have to seek institutions that promote justice, rather than treating the institutions themselves as manifestations of justice.' Maar de vraag die dit eerste kernidee oproept is: wat kan dan ons ijkpunt zijn voor het idee van gerechtigheid? Hoe bereiken we de noodzakelijke onpartijdigheid en objectiviteit in onze oordelen over gerechtigheid?

* * *

Zo komen we tot het tweede kernidee. Sen grijpt hiervoor terug op het gedachtegoed van een politiek filosoof en ethicus die voor hem heel belangrijk is: Adam Smith. Om te komen tot onpartijdige en objectieve morele oordelen voert Adam Smith in zijn

filosofische hoofdwerk *The Theory of Moral Sentiments* de zogenaamde *impartial spectator* op als instrument. De *impartial spectator* is de personificatie van het menselijke vermogen om zich in te leven in een ander; het vermogen om fenomenen vanuit een ander perspectief te bezien.

Het is nuttig om Smiths *impartial spectator* te vergelijken met Rawls' *veil of ignorance*. Het belangrijkste verschil is dat de *impartial spectator* een vorm van open onpartijdigheid is, terwijl de *veil of ignorance* een vorm van gesloten onpartijdigheid is. Dit verschil tussen open en gesloten onpartijdigheid is voor Sen om verschillende redenen cruciaal. De *veil of ignorance* negeert de sociale context, negeert sociale realisaties, negeert grensoverschrijdende effecten en negeert menselijke irrationaliteit; tekortkomingen die overtuigend opgeheven kunnen worden met de *impartial spectator*.

Sen werkt het idee van sociale vergelijkingen als basis van onpartijdige morele oordelen verder uit met behulp van de moderne tegenhanger van de *impartial spectator*, namelijk de *social choice theory*. *Social choice theory* beschrijft mechanismen van collectieve besluitvorming. Sen draagt een vorm van *social choice theory* uit die het accent legt op interpersoonlijke vergelijkingen, pluraliteit in opvattingen, consistentie en sterkte van morele argumentatie, de mogelijkheid om van gedachten te veranderen, compromissen en publiek debat.

Sen aarzelt hierbij niet om – subtiel maar onverbiddeijk – bepaalde conventionele wijsheden te herinterpreteren. In de economische wetenschap is een (sociale) keuze bijvoorbeeld pas rationeel als iemand zijn eigenbelang op een slimme manier maximizeert. Sen bestrijdt dit door erop te wijzen dat er ook nog zoiets bestaat als *commitment*, het bewust breken van de hechte band tussen het eigen welzijn en de keuze die iemand

maakt. Gecommitteerde mensen zetten zich onbaatzuchtig in voor een bepaald doel. En dat hoeft absoluut niet irrationeel te zijn, zolang iemand op een gemotiveerde en bereedere manier zijn doelen kiest.

* * *

Ten slotte het derde kernidee. Omdat sociale uitkomsten van essentieel belang zijn voor Sens idee van gerechtigheid is er een maatstaf voor sociale gerechtigheid nodig. In de loop der eeuwen zijn er vele voorstellen gedaan voor een dergelijke maatstaf. De laatste jaren is de discussie hierover zeer actueel. Is het geluk van mensen een goede maatstaf? Of het inkomen? Of de rechten en vrijheden die mensen hebben? Sen stelt een geheel nieuwe maatstaf voor: de *capabilities approach*. Het is deze *capabilities approach* die Sen beroemd heeft gemaakt en hem de Nobelprijs heeft bezorgd.

De *capabilities approach* bekijkt of een persoon in staat is om activiteiten te ontplooiën waar deze persoon met reden waarde aan toekent. Een synoniem voor *capability* zou daarom kunnen zijn: *substantive freedom*. De *capabilities approach* heeft drie kenmerken die voor Sen doorslaggevend zijn. Ten eerste: zij stelt doelen centraal en niet middelen. Ten tweede: zij laat nadrukkelijk ruimte voor de sociale context waarin mensen leven. En ten derde: zij koppelt vrijheid aan verantwoordelijkheid. Deze benadering is daarmee zeer praktisch en toepasbaar, bijvoorbeeld op ontwikkelings-samenwerking. Sen zei hier ooit over: 'Development is fundamentally an empowering process.' Dit idee heeft er in grote mate toe bijgedragen dat er binnen de ontwikkelings-samenwerking een omslag heeft plaatsgevonden van een middelengeoriënteerde hulp naar een meer faciliterende, 'in-staat-stellende' hulp. Alleen voldoende voedsel of inkomen is niet genoeg; mensen moeten ook in staat gesteld worden om zichzelf te

B
O
E
K
E
N

helpen en eigen doelen te stellen en na te volgen.

* * *

Tijdens het lezen van *The Idea of Justice* viel me op hoe groot de relevantie van het boek is, juist ook voor ons eigen christen-democratische gedachtegoed. Ik zal dit toelichten aan de hand van twee concrete voorbeelden.

Sen laat zien dat, als wij problemen die spelen op wereldschaal willen oplossen, er een nieuw, opener soort inlevingsvermogen van mensen nodig is. Alleen als mensen bereid zijn om de wereld vanuit een ander perspectief dan dat van 'de eigen kring' te bekijken, ontstaat er begrip en ruimte voor oplossingen. Het CDA is wat *open-mindedness* betreft zeker op de goede weg. Maar er zijn ook uitdagingen. Is het CDA in staat om de solidariteit tussen generaties te bewaren, ook als de druk toeneemt? Is het CDA bereid om de ongelijke verhoudingen in stemrecht binnen het IMF en de Wereldbank aan te kaarten, ook als dat ten koste gaat van het landsbelang? Is het CDA bereid om minder eenzijdige standpunten in te nemen over de bevordering van westerse vormen van democratie, nu uit onderzoeken en meningen van mensen uit ontwikkelingslanden blijkt dat dit niet altijd de beste oplossing is voor een land?

Het boek van Sen maakt verder duidelijk hoe belangrijk betrokkenheid van mensen is, niet alleen voor het maatschappelijk middenveld, maar bijvoorbeeld ook voor onze democratie. In Nederland bestaan terecht zorgen over het probleem dat steeds minder mensen bereid zijn om zich voor langere tijd te committeren aan een doel. Individualisering brengt immers met zich mee dat mensen ongebonden en autonoom willen zijn. Het CDA zal er hard aan moeten trekken om betrokkenheid in de samenleving te bevorderen.

* * *

Hoe moeten we *The Idea of Justice* beoordelen? Is het een waardig opvolger van Rawls' *Theory of Justice*? Ik denk van wel. De indrukwekkendste prestatie van Sen vind ik dat zijn idee van gerechtigheid, dat letterlijk en figuurlijk over grenzen heen kijkt, als geen ander klaar is voor de globaliserende wereld van de eenentwintigste eeuw. Een andere prestatie van formaat is dat Sen ethiek en economie op magistrale wijze samenbrengt. Weekblad *The Economist* schrijft: 'Sen humanises the economic science and brings content from the real world into the discipline of philosophy.'

Ik heb echter ook een fundamenteel punt van kritiek. In Sens benadering is inlevingsvermogen weliswaar belangrijk, maar hij gaat hierin lang niet ver genoeg. Ten eerste spreek ik liever over naastenliefde dan over inlevingsvermogen, omdat naastenliefde verder reikt. En ten tweede zou ik nooit naastenliefde slechts een onderdeel laten zijn van het idee van gerechtigheid, maar andersom: de gerechtigheid moet ondergeschikt zijn aan de naastenliefde. Zonder naastenliefde is gerechtigheid een kille bedoening, een ordening die net zo goed van bovenaf opgelegd zou kunnen worden. Dit kan en mag niet de ware gerechtigheid zijn. De ware gerechtigheid moet erin gelegen zijn dat mensen uit naastenliefde elkaars lasten wegnemen en elkaar opbouwen.

* * *

Tot slot: eigenlijk is dit boek van Amartya Sen meteen na publicatie al een klassieker. Het boek omspannt een even grote intellectuele breedte als diepte. En Sen schrijft ook nog eens met grote passie en verbluffende helderheid. Kortom, dit boek heeft alles in zich om onze kennis en geëngageerdheid rond dit kernbegrip van het CDA een frisse impuls te geven!